

Tretia slovenská cesta

George (Juraj) Virsik

Martin Buber v *Chassidischen Bücher* uvádza roztomilú príhodu krakovského rabína Eisika:

Tento zbožný rabín mal sen, ktorý mu nakazoval cestovať do Prahy. Tam pod Karlovym mostom vraj nájde schovaný poklad. Sen sa opakoval tri razy a tak sa Eisik vydal na cestu. Keď prišiel do Prahy videl, že most bol prísne strážený. Veliteľ stráže, vidiac ho tam toľko sa ponevierať, spýtal sa ho čo chce. Rabín mu nevinne vyrozprával svoj sen. Veliteľ sa na to pustil do smiechu. 'Ty chudáčik, to len kvôli jednému snu si sem prišiel cez toľkú diaľku? Nuž vedz, i ja som mal sen, o Krakove, a bolo mi poradené, aby som tam išiel a hľadal veľký poklad zakopaný v dome istého rabína menom Eisik.' A smial sa ďalej, lebo bol človekom racionálnym a praktickým. Náš rabín sa mu však hlboko uklonil a ponáhlal sa domov. A tam naozaj, v jednom zabudnutom kúte svojho domu našiel zakopaný poklad, ktorý ho navždy vyslobodil z biedy.

Nie je, či vlastne bol, toto aj prípad niektorých Slovákov, totiž že chceli ísť do Prahy hľadať poklad — politický a kultúrny návrat do západnej Európy — nevedomujúc si, že ho majú zakopaný vo vlastnom dome? A nie práve toho sa donedávna obával aj prezident Havel a jeho *berateri*, že Slováci nakoniec pochopia to, čo pochopil aj rabín Eisik? Totiž, že nájdu svoj vlastný, dávno zabudnutý, tisíc rokov starý poklad pro-západnej orientácie. Poklad, ktorý napríklad zahŕňa i niekoľkostoročnú tradíciu dobrých kontaktov s lokálnymi i nelokálnymi Nemcami. Tradíciu, za ktorú sa Slováci nemusia hanbiť, lebo nešťastné obdobie nanútených kontaktov s Hitlerovými *kulturträgrami* je v nej iba časove nedôležitou kvapkou. Áno, aj “pod Karlovym mostom” bol jeden taký poklad — česká historická identita, nezávislá na “východných provinciách” získaných r. 1918 — o ktorom zasa tamojší “veliteľ stráže” nevedel. Vedel iba o slovenskom a z toho sa smial, lebo bol človekom “racionálnym a praktickým” a uznával iba občiansky princíp. Heinrich Zimmerman takto komentuje Eisikovu príhodu:

Skutočný poklad, ktorý nás môže vyslobodiť z biedy a utrpenia nie je nikdy veľmi ďaleko: nie je ho treba hľadať v ďalekej krajine. Leží zakopaný v najintímnejšej časti nášho vlastného domu, to jest nášho vlastného bytia... iba keby sme vedeli ako ho vyhrabať. A predsa, je jedným pozoruhodným a opakujúcim sa faktom to, že iba po zbožnom putovaní po ďalekých oblastiach a nových krajoch, počujeme a pochopíme zmysel tohto vnútorného hlasu, ktorý nás vedie v našom hľadaní. A k tomuto pozoruhodnému faktu pristupuje ďalší: ten, kto nám odhalí zmysel nášho tajuplného vnútorného putovania musí sám byť cudzincom, inej viery a inej kultúry.

Nemožno aj toto aplikovať na slovenský prípad? Vráťane Zimmermanovej poznámky, parafrázovanej tak, že ‘ten kto môže odhaliť tomuto nešťastnému národu zmysel jeho kultúrneho i politického putovania musí sám byť outsiderom...’ akým sa už dnes iste cíti pisateľ týchto riadkov, ale v istej miere nutne aj každý nesentimentálne premýšľajúci emigrant po 25 či 45 ročnom pobyte na Západe? Pre časový a niekedy i priestorový odstup od najčastejšie zidealizovane videného sveta starej Bratislavy, Detvy, Oravy, či Kysúc môže sa práve emigrant pokúšať o širšiu priestorovú i časovú perspektívu. Vývoj za posledné dva roky totiž viac-menej potvrdil to, čo sme niektorí z emigrácie predvídali, neboli sme však schopní túto víziu komunikovať zodpovedným na Slovensku.¹ Pretože odtiaľto je predsa len lepšie vidieť celý “les”, aj keď “stromy” už tak do detailov nevidíme ako tí, čo v tom národnom i politickom lese musia žiť.² Pravda, tých perspektív je vari toľko, koľko je emigrantov. Preto aj tieto riadky sú iba pokusom predstaviť jednu z nich.

¹ Pozri napr. mojich *Jedenást' téz pre politickú vetvu Kresťansko-demokratického hnutia na Slovensku: Poznámky z emigrácie na národno-politickú tému* (5/2/1990). Mýlil som sa, pravda, tam kde som predpovedal, že komunisti budú pôsobiť už iba negativisticky, ako rozleptávajúci faktor. Tejto funkcie sa bohužiaľ ujali tí, od ktorých sa to nečakalo.

² Toto uvedomenie si akosi vyjadruje aj dôvod, prečo sa predsa len ozývam na tému s ktorou som sa už bol pred rokom a pol rozlúčil v samizdate *Prišiel som, videl som, ... odišiel som* (pozri tiež *Horizont* 91, júl)

Slovensko minulých storočí, aj keď sa po národnej stránke nemohlo uplatniť, nemuselo nikoho o tom presvedčať, že patrí do západnej Európy. A dnes? Musel sa tento svet ísť naozaj zasa hľadať k tým, ktorí k nim prišli až roku 1918 a ešte aj po 1989 nepoučení históriou chceli pokračovať v svojom kultúrnom, ekonomickom a politickom *Drang nach Osten*, kde ich prerušili Hitler so Stalinom a Brežnevom? Mohol byť konečnou slovenskou odpoveďou naozaj Havel a jeho láskavý kultúrny, ekonomický a medzinárodne-politický *Protectorát*? Toto totiž bola *prvá cesta*, ktorá sa Slovensku po roku 1989 ponúkala, a ktorá asi zo začiatku bola aj jedinou schodnou. Paralelne s touto cestou však bežala *druhá slovenská cesta*, nazvime ju pre stručnosť národnárska, ktorá sa po júni 1992 zrazu začala príkro rozchádzať s prvou, nielen v emóciach a rétorike, ale aj v politickej orientácii. Bolo sa treba rozhodovať a nie je teraz už dôležité že toto rozhodnutie za Slovákov — ktorých predstavitelia, pri moci či v opozícii, robili dojem, že vlastne nevedia čo chcú — nakoniec musel spraviť Václav Klaus.

Tak ako prvá, havlovská, orientácia mala na začiatku svoje opodstatnenie, potom sa však pre Slovensko ukázala neschodnou, mala aj druhá, národnárska orientácia, zatiaľ svoje opodstatnenie, lebo inej cesty naraz nebolo. Zdanlivá tretia cesta — kultúrna koexistencia česko-slovenská vo forme vzájomného rešpektovania historických odlišností a politická vo forme konfederácie — by si bola vyžadovala dobrú vôľu z českej strany vo forme ústupkov kultúrnych i mocenských, a tej tu nebolo, hoci sme niektorí aj v emigrácii spočiatku v ňu dúfali. Dôvody pre toto patria skôr do problematiky českej národnej psyché, a ako také už dnes nemajú veľa spoločného so slovenskou problematikou. Nemá preto tiež zmysel uvažovať, ako by to bolo mohlo byť ináč keby... Emigranta iba prekvapovalo, že koľkí na Slovensku, a ako dlho, sa stále hlásili k tejto fatamorgáne. Ako to dievča, čo sa stále túži vydať za Jana z lásky napriek tomu, že Jano niekoľko razy jasne a verejne povedal, že ju nechce za rovnoprávnou manželku, ale iba na uspokojenie svojich “telesných” (teritoriálnych, demografických, ekonomických) potrieb.

Účelom týchto riadkov je však argumentovať, že tak ako prvá cesta bola pre Slovensko dobrá iba na začiatok, na vymanenie sa z komunistickej totality, aj táto druhá cesta národného sebaubepečovania sa a romantizmu, viedla Slovensko správnym smerom iba spočiatku. Skôr či neskôr — a radšej teda skôr — bude treba zmeniť orientáciu, prejsť na tretiu cestu. Cestu, ktorú si vybral rabín Eisik, keď sa vrátil z Prahy. Nefňukal nad tým ako ho veliteľ odohnal od Karlovho mostu, ani nad tým ako mu celý svet krivdí, ale dal sa do hrabania v zabudnutom kúte svojho domu.

Než toto skonkretizujeme treba upozorniť, že niektoré tézy tejto orientácie môžu vyznieť kontroverzne, a z pozície klasického národnarstva minulého storočia asi aj nepopulárne. Podobne ako druhá orientácia, orientácia lepšieho národného uvedomenia, ktorú doporučovali emigranti — vrátane národných krikľúňov, ale neboli len takí — v ponovembrových mesiacoch 1989 a 1990, narážala na predsudky a naivné apriorizmy iného druhu. “Sľúbili sme si lásku (a iné veci, za ktoré sa v slobodnom svete platí politickou zodpovednosťou a nie rojčením)... Čo nám čo má taký emigrant čo radíť, naša novoobjavená demokracia je lepšia ako tie zastaralé na západe... a vôbec, ja som kresťan a pred Bohom nie je rozdiel či je niekto Slováčik či Čech,” atď.

*Neuzeraj sa v cudzom zrkadle —
každý svet má svoju koľaj,
nechod' sa hľadať v časy zapadlé,
na vlastný čas sa odvolaj!*

A. Sládkovič

Podstatným predpokladom reálnosti tejto tretej cesty je fakt existencie formálne samostatnej Slovenskej republiky. To čo bude nasledovať by malo iba obmedzený a neúplný zmysel, ak by tohoto faktu nebolo, a bude aj neprijateľné či nezrozumiteľné pre tých, ktorí sa s týmto faktom ešte nezmierili resp. snívajú o akomsi návrate k predchádzajúcemu stavu. Mimochodom, aj v tom má emigrácia svoje skúsenosti, totiž s psychologickým handicapom v politickom myslení tých, ktorí

ostali zahľadení do minulosti a skončili ako Lotova žena. Na druhej strane však aj tí, čo s národnárskym nadšením prijímajú fakt slovenskej politickej samostatnosti, budú sa musieť vymaniť zo svojej emocionálnej zotrvačnosti a začať vidieť svoju starú vlasť predovšetkým ako *geopolitickú jednotku*, ináč im predkladané myšlienky budú tiež ťažko prijateľné.

Než podáme definíciu tejto tretej národnej orientácie, začnime najprv s tromi tézami, ktoré by mali

³ Pozri napr. J. Virsik, *Naše neviditeľné národy* vysielané v melbournskom rozhlase 10. decembra 1989 (tiež Literárny týždenník 8/1990).

predstavovať jej občiansko-politické určovatele či predpoklady.⁴

Vtlačme si to jeden každý najhlbšie do srdca. Vtlačme si jeden každý do duše tú pravdu svätú, že nikto nám k šlachetnejšiemu, k vyššiemu životu nedopomôže jestli si nedopomôžeme my sami; že nikto nás od úpadku neuchráni, jestli sa neuchránime my sami. L. Štúr

I. O potrebe politicko-občianskej zodpovednosti.

Ak možno namietat' — nie je to však také jednoduché — že za posledné tri roky Slováci iba rojčili o slobode, osobnej i národnej, neuvedomujúc si, že 'sloboda je iba negatívnym aspektom celého javu, ktorého pozitívnym aspektom je zodpovednosť',⁵ bolo by to už teraz tragédiou, ak by sa podobne pristupovalo k novej politickej situácii. Áno, *politická zodpovednosť* by sa mala stať hlavným príkazom doby. Pravda, najprv u tých, ktorí sa politikou chcú živiť. Ale aj u iných, najmä vzdelancov. Ospravedlnenie 'ja sa zaujímam iba o svoj odbor a s politikou nechcem mať nič do činenia', mohlo mať svoje opodstatnenie v husákovskom období, zapríčinilo však stratu troch rokov v prechodnom období havlovskom. Túto stratu potom využili politicky šikovní a v socialistickom období zocelení, často iba oportunisti. Je možné, že v danej situácii sa nemôžem politicky exponovať bez toho, aby som sebe či rodine nejako neublížil. Musím si tým však byť istý pred svojím svedomím, že ide naozaj o *objektívne* prekážky. A nie o uvedomelé vyznávanie politickej apatie — ergo nezodpovednosti, ergo nemorálnosti, tobôž keď to niekto chce schovávať za náboženské presvedčenie. Pochopiteľne, emigrant nemá možnosť — a tým menej právo — súdiť, či ten, čo sa na Slovensku odvoláva na strach 'z komunistov, ktorí zasa prišli k moci' má naozaj objektívne dôvody pre ten strach, alebo ide iba o psychickú zotrvačnosť z čias, keď komunisti boli naozaj všemocní. Zdôraznime, že tu hovoríme o osobnej politicko-občianskej zodpovednosti, nie o národnej či cirkevnej lojálnosti, hoci aj tie druhé dve majú svoje miesto v morálnom profile jednotlivca. To sme však už u druhej tézy.

II. O potrebe rozlišovať medzi občianskou a národnou lojálnosťou.

Slovák žijúci v samostatnej Slovenskej republike sa musí naučiť rozlišovať medzi lojálnosťou národnou a lojálnosťou občianskou, ak chce aby aj príslušník napr. maďarskej menšiny popri svojej národnej lojálnosti maďarskej pociťoval aj občiansku či štátno-politickú lojálnosť voči Slovensku. Bolo absurdné toto od neho požadovať pokiaľ Slovensko ako politicky suverénny štát neexistovalo.

Jesto však aj dôležitejší dôvod, pre ktorý je potrebné striktné rozoznávanie medzi národnou a občianskou príslušnosťou a zodpovednosťou. Integračný proces v Európe je napriek nedávnomu zaskrípaniu neodvratný, a Slovenská republika sa bude postupne včleňovať do širších politických útvarov. Paralelne s tým, ale nezávisle, bude prichádzať aj k rozširovaniu sa národnostného obzoru jednotlivca: slovenskosť pre Slováka nebude už *výlučným* etnickým pozadím jeho kultúrnej identity, bude iba jej etnickým *stredom*, okolo ktorého sa budú grupovať sentimentálne menej intenzívne putá k iným etnikám. Takto sa javí vývoj v západnej Európe, a takto to mnohí emigranti už pociťujú na vlastnej koži. Aby v politicky integračnom procese Slováka celkom nestratil svoju kultúrnu identitu, presnejšie jej etnický stred, je potrebné, aby sa tieto dve veci nepletli. Havlovmu občianskemu princípu možno zazlievať najviac to, že ho staval do *protikladu* s národným princípom, lebo zo svojej a priori československej pozície nebol tohoto rozlíšenia schopný.

Nakoniec je tu aj ekonomický faktor: ekonomická prax, pôžičky, investície atď. sa vzťahujú na Slovensko ako samostatnú geopolitickú, nie národnú, jednotku. Toto rozlíšenie musí prejsť aj do vedomia národa, obzvlášť jeho predstaviteľov. Dokiaľ sa iba fňukalo, 'Praha nás ukracuje', nebolo také dôležité rozlišovať, či to 'nás' bol slovenský národ, alebo Slovenská republika.

V tejto súvislosti sa treba tiež zamyslieť, či národný (ale napr. aj náboženský) dôraz, ak je *príliš explicitný v programe politickej strany*, nemôže byť brzdou, ak táto strana ašpiruje na víťazstvo vo voľbách. Teda ak nejde o stranu (či "hnutie") s programom vopred určeným iba pre úzky okruh voličov. Táto poznámka nechce znevažovať národné (ani náboženské) cítenie, ktoré je dôležité ako pozadie morálnej motivácie politika. Nemalo by však príliš okato vystupovať do popredia v postojoch a prejavoch politikov, ktorí ašpirujú na vodcovské pozície v štáte. Nejde tu tak o to, že nie všetci občania Slovenska sú Slováci (ani nie všetci sú kresťania), ale o to, že rôzni ľudia majú rôzne odstupňovaný vzťah k svojej národnej príslušnosti (i náboženstvu). Po dosiahnutí samostatnosti by národná retorika a exhortácie mali ostať doménou Matice a podobných inštitúcií. A starostlivosť o udržiavanie slovenskej

⁴ Pre zrozumiteľnosť sú tieto tézy formulované ako "príkazy doby". V skutočnosti ide, pravda, iba o teoretické špekulácie z emigrácie: pisateľ týchto riadkov je slovenský outsider a nemá ani právo, ani možnosť a ani úmysel nikomu svoje názory vnucovať.

⁵ Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning*, Simon & Schuster, 1963.

národnej, nie iba folkloristickej, kultúry, napríklad jazyka, by mala pripadnúť na vedecké ustanovizne, príslušné univerzitné katedry a ústavy akadémie vied.

III. O potrebe nepodceňovať “obalovú techniku”.

Táto téza je právom až na treťom mieste, a na prvý pohľad sa môže zdať, že sem nepatrí. Socialistické zanedbávanie obalovej techniky je dosť známe: Aj pomerne dobrý tovar či výrobok bol balený a celkovo prezentovaný vo forme, ktorá ho robila a priori neatraktívnym. Toto platilo, a bohužiaľ dodnes platí, aj v prípade keď tým “tovarom” je slovenská myšlienka, reklama Slovenska, pokus o obchodné styky, či iný kontakt s vonkajším svetom.

Jednou takou dôležitou “obalovou formou” je napr. *angličtina*, v ktorej sa ide kontakt nadväzovať. Uveďme len dva konkrétne príklady. Lokálny predstaviteľ česko-slovenského zastupiteľského úradu, Slovák, rozdával brožúry pre potenciálnych zahraničných študentov na slovenských univerzitách. Angličtina bola taká, že aj ten čo rozumel po slovensky mal potiaže pochopiť čo chceli povedať a keď to nakoniec pochopil mal zasa potiaže nerozosmiať sa. Išlo o oficiálnu publikáciu slovenského ministerstva školstva a dotýčny predstaviteľ vôbec nechápal, že emigrant by sa iba zosmiešnil ak by bol asociovaný s takým dokumentom. To je ako keby niekto chcel preraziť na trh so slovenskou bryndzou zabalenou v novinovom papieri. Ak ide o oficiálne dokumenty, hociktorý emigrant by ich bol dal do poriadnej angličtiny (ani nie sám, ale pomocou priateľov, ktorým je angličtina materinským jazykom). A to veľmi ochotne, veď nakoniec ani emigrant si nepraje aby sa jeho rodné Slovensko takto verejne zosmiešňovalo. Toto si nemožno ináč vysvetliť ako proti-emigrantskú paranoiu ad absurdum. Je to slovenské špecifikum; videl som všelijaké anglické publikácie z iných východoeurópskych zdrojov, vždy však v slušnej angličtine. Nevie, či sú takej kvality aj slovenské dokumenty a pamflety v nemčine.

Inou “obalovou formou” kontaktov je *dochvil'nosť*, dodržať sľub, dohovorenú lehotu, odpovedať na list atď. Opäť ide o trojročné skúsenosti. Od súkromných osôb s ktorými nie je možné udržovať potenciálne obojstranne výhodný kontakt, lebo neodpovedajú včas (alebo vôbec) na korešpondenciu, až po ministrov slovenskej vlády, kde už sa jedná o újmu nie osobnú, ale celoslovenskú. Toto už je menej slovenské špecifikum, trpia tým aj inde vo východnej Európe, ale opäť sa zdá, že Slováci sú týmto špeciálne postihnutí. Roku 1945 naši ľudia vraveli, že s Rusmi každé vybavovanie trvá dlho, na všetko majú čas, vravia “sičas”. Pritom išlo o slovo *сейчас*, ktoré v ruštine vlastne znamená ihneď! Tohoto sovietskeho dedičstva by sa nové Slovensko malo rýchlo zbaviť.

Sú aj iné príklady nedostatočného dôrazu na vonkajšiu formu toho ako sa Slovensko chce prezentovať vonkajšiemu svetu. Táto nezodpovednosť v styku s vonkajším svetom ide často ruka v ruku s nariekaním ‘nik nám nepomôže’. Pritom si Slovensko a jeho predstavitelia, ale i radoví občania, musia uvedomiť, že ak by chceli iba pomoc, teda almužnu, museli by sa postaviť až niekam na koniec dlhého radu, na čele ktorého sú Somálsko, Bosna, Kurdi a všelijaké africké a ázijské krajiny. S čím však Slovensko môže eventuálne počítať, sú investície, pôžičky, obchodovanie či iné vzájomne výhodné transakcie, v ktorých Slovensko môže ponúkať svoju počiatočnú nezaťaženosť, svoju výhodnú zemepisnú polohu a teoretický *know-how*. Lebo popri chudobnom technologickom vybavení má východná Európa veľký potenciál vo svojej teoreticky kvalifikovanej technickej inteligencii, a toho sú si potenciálni zahraniční partneri dobre vedomí. Teda Slovensko, nie ako žobrák čakajúci na pomoc, ale ako partner čakajúci na obojstranne výhodnú transakciu. Pre to druhé je však kvalita spomínanej “obalovej techniky” absolútne nevyhnutná.

Prejdime teraz k samotnej definícii tretej slovenskej národnej cesty či orientácie.

Prvú slovenskú orientáciu po novembri 1989 možno nazvať havlovskou orientáciou na západnú Európu cez občiansky princíp a československý apriorizmus.

Druhú orientáciu sme nazvali národnarskou na spôsob ako sa traduje cez Maticu z devätnásteho storočia, keď veľkomoravské korene a slovanská príslušnosť slovenskosti boli stavané akoby do protikladu s nemeckými a maďarskými vplyvmi posledného tisícročia.

Tretia orientácia, o ktorej tu chceme hovoriť, je syntézou oboch týchto orientácií na vyššej úrovni. Slovenskosť, v ktorej *uvedomelá* kultúrna kontinuita so západnou Európou (cez historické vplyvy nemecké ale aj maďarské) dopĺňa ako *rovnocenná zložka* prvky slovanske, vrátane povedomia veľkomoravskej prahistórie. Dôraz je tu na symetrii, či *komplementarite* západných a východných zdrojov slovenskosti. Je celkom pochopiteľné, že v situácii devätnásteho storočia sa kládol dôraz na východnú,

slovanskú zložku, a slovenskosť bola definovaná predovšetkým v slovanskom kontexte. Je takisto pochopiteľné, že v opozícii proti komunizmu, ktorý predsa len prišiel zo slovanského východu, bola v eufórii po novembri 1989 túha prejsť do opačného extrému. Toto sa prejavilo predovšetkým u českého človeka, ktorý má tendenciu byť “papežtŕjší než papež” už v svojom národnom charaktere. Aj toto prispelo k slovenskej reakcii, ktorú sme tu nazvali druhou orientáciou. Potrebná, či navrhovaná, syntéza teda spočíva v *prozápadnej korekcii slovenskej národnej orientácie* zdedenej z devätnásteho storočia. Práve táto korekcia, je ten Eisikov poklad. Pokúsme sa o konkretizáciu.

1. Menej národného negativizmu, historického i mentalitného.

Predovšetkým by sa malo *prestáť s označovaním tisícročnej slovenskej histórie slovom útlak*. Hovoríme tu o slovenskej histórii v zmysle tej časti európskej histórie, ktorá sa vzťahovala na územie, kde žili predkovia dnešných Slovákov. Nejde tu ani tak o faktá ako o ich interpretáciu. Tisíc rokov je prídlhé obdobie, a vonkajší pozorovateľ ak prijme premisu tak dlhotrvajúceho útlaku musí vyvodit’ buď to, že to etnikum tým pádom zaniklo (prípád lužických Srbov) a kontinuita s Veľkou Moravou je iba zbožným priáním posledných storočí, alebo že to etnikum sa síce zachovalo, ale ostalo permanentne menejcenné, neschopné fungovať ako zodpovedný člen európskej rodiny národov či štátov. Niečo ako v prípade jednotlivca. Keď sme prišli do emigrácie mohli sme v súkromí priateľom povedať všeličo o nedostatkoch socialistického školstva, že sme sa nedozvedeli nič o tom či onom. Ale keď sme chceli žiť ako plnoprávni občania, keď sme si išli hľadať zamestnanie, nechválili sme sa týmito nedostatkami, ale vyzdvihovali sme svoje technické kvalifikácie, ktoré sme v tej škole získali. Ináč by sme nanajvyš dostali almužnu, nie plnohodnotné zamestnanie. To isté platí aj o Slovákoch a Slovensku: verejné fňukanie o tisícročnom útlaku — okrem toho, že to je historicky nanajvyš pochybné — nezíska ani národu ani štátu medzinárodný kultúrny a politický rešpekt.

Tento negativistický postoj má demoralizujúci vplyv aj na národ sám. Lebo ani nie je tak dôležité to, či naozaj išlo o tisícročný, či iba storočný útlak, ako to, že — podobne ako v prípade jednotlivca — opakované prehrabávanie sa v dávnych i nedávnych, skutočných i domnelých krivdách zanecháva na obeti permanentný psychologický defekt. Prostému človeku sa najprv vravelo, že mu krivdili Maďari a Habsburgovci, potom Češi a Židia, potom Nemci, katolícky klérus a opäť Maďari, potom buržuji, kuliaci, americkí imperialisti a každá cirkev, potom Rusi, zasa Češi a zasa Maďari. A najnovšie aj vlastná emigrácia. Niet divu, že postoj k jeho vlastnej národnej identite bol často negatívny: Svoju slovenskosť vyjadroval predovšetkým tým, že nechcel byť takým čechoslovákom či separatistom ako tí ostatní.⁶

2. Veľká Morava je alfou, ale nemusí byť aj omegou slovenských dejín.

S týmto negativizmom možno súvisí aj prílišné viazanie sa na veľkomoravskú prahistóriu. Je, pravda, samozrejmé, že má mať predné miesto v slovenskom povedomí. Lebo hocijako majú k Veľkej Morave vzťah aj iné slovanské národy, Slováci (s Moravanmi) si právom nárokuju privilegium priamych dedičov Veľkej Moravy v rovnakom jazykovom, kultúrnom a územnom slova zmysle ako si Taliani nárokuju právo priamych dedičov Rímskej ríše. Z toho však nevyplýva, že by veľkomoravské obdobie malo byť vydávané za temer jedinú kapitolu slovenských dejín pred devätnástym storočím.

Austrálski domorodci nemajú svoje dejiny, majú však povedomie dlhej existencie, ktorej predhistóriou je mytologické obdobie snov, *dream time*, a ktoré antropológovia kladú štyridsať tisíc rokov pred našu dobu. Na toto sú právom hrdí, ale nemení to na fakte, že históriu (ani písmo) nemali. Aj keď Veľká Morava je predsa len historickým faktom, hocijako legendami opradeným, človek má dojem, že niektorí slovenskí národovci akoby chceli svet presvedčiť, že Slovensko sa tisíc rokov vlastne nezúčastňovalo na európskych dejinách, že majú iba tento svoj prahistorický *dream time*. Slováci by však k svojim dejinám mali pristupovať nie ako austrálski aboridžini, ktorí inú možnosť nemajú, ale skôr ako Austráľčania britského pôvodu, ktorí považujú britskú históriu spred dvesto rokov aj za svoje dejiny, lebo sa na nich podielali predkovia väčšiny dnešných Austráľčanov. V tom istom zmysle by mali aj Slováci za svoje považovať dejiny uhorské, chápané ako časť európskych dejín vzťahujúcich sa na územie obývané predkami dnešných Slovákov. Vráťane zanechania jalových škriepok s Maďarmi o tom, čo z uhorských dejín viažucich sa na slovenské územie je maďarské a čo slovenské, obzvlášť keď toto etnické rozlišovanie nemalo pred osemnástym storočím ani zmysel. Čo sa týka Veľkomoravskej

⁶ Nesúhlas s režimom Slovenskej republiky 1939-44 vyjadrili mnohí tým, že povstali nie proti tomuto režimu a jeho ochráncom (hoci aj takí boli), ale proti slovenskej samostatnosti ako takej. Aj dnes, Mečiarova vláda nemá vlastne konštruktívnu opozíciu v slovenskej politike, lebo tí čo sú proti nemu nepredkladajú alternatívny slovenský program, iba československý — dokonca aj teraz, keď už nemôže plniť inú ako deštruktívnu, sabotážnu funkciu. Sú nielen proti Mečiarovi, ale aj proti myšlienke slovenskej zvrchovanosti a zodpovednosti, ktorá s ňou ide.

ríše, poznamenajme ešte toto ⁷:

- Hoci doba trvania Veľkej Moravy bola ešte stopäťdesiat rokov pred formálnou schizmou medzi západným Rómom a východným Konštantinopolom (rok 1054) v kultúrnom slova zmysle bol už vtedy jasný, i keď ešte nie antagonistický, rozdiel medzi týmito dvomi prúdmi budúceho vývoja.
- Z Rastislavovej iniciatívy boli slovanské kmene dnešného Slovenska (a Moravy) usmernené ku kultúrnej už vtedy jasne diferencovanému kresťanskému Východu.
- Zásluhou “zlého” kráľa Arnulfa či biskupa Wichinga, teda rozpadom Veľkomoravskej ríše, predkovia Slovákov nestratili náboženstvo, ktoré im sv. Cyril a Metod (a ich predchodcovia) pri-niesli, ale iba kultúrnu orientáciu. Obrazne povedané, stratili nie bibliu, ale “azbuku”.

Je potešiteľné, že aj slovenskí historikovia sa začali v poslednej dobe zaujímať o tento doplňujúci pohľad na Veľkú Moravu. ⁸

3. Maďarský vklad do slovenskej identity a národnej mentality má aj pozitívnu zložku.

Nielenže bol slovenský etnický element pod maďarským útlakom po roku 1867, a v menšej miere i storočie predtým, ale aj Veľkomoravská ríša sa rozpadla za silného pričinenia Maďarov. To posledné však bola normálna porážka, akých história pozná stovky. Ak je na nej niečo pozoruhodné tak je to fakt, že po nej nasledujúca tisícročná maďarská hegemonia bola po deväťsto rokov tak “benevolentná”, že sa zachovalo dosť kultúrnych a etnických prvkov, ktoré sa potom hlásili o svoju odlišnú národnú identitu v devätnástom storočí, keď národnostné prebúdzanie zachvátilo aj strednú Európu. Pravda, nešlo iba o benevolenciu latinsky hovoriaceho Uhorska, ale aj o to, že slovenské etnikum bolo v neslovanskom maďarskom prostredí *nerozpustné*, napríklad z jazykových dôvodov. Preto aj maďarizácia koncom minulého storočia sa musela diať umelými až násilnými formami, na ktoré čechoslovakizácia tohoto storočia i z jazykových dôvodov nemusela byť odkázaná. Je veľmi pochybné, či by bolo ostalo niečo, na čom stavať odlišnú slovenskú národnú identitu, ak by na mieste Maďarov bola v desiatom storočí jedna zo susediacich slovanských sfér, teda to, čo sa neskôr vyvinulo v národ český, poľský či ukrajinský (porovnaj prípad Moravy). Aj preto nemožno ignorovať tisícročný maďarský vplyv. Je iróniou — a možno ani nie — že práve mentalitné charakteristiky, ktoré Slováci nazbierali za tisíc rokov maďarskej hegemonie, sa stali jednou z hlavných garancií národnostnej nerozpustnosti Slovákov aj v československom prostredí dvadsiateho storočia.

4. Normalizácia slovensko-maďarských vzťahov je aj politickým príkazom dňa.

Hovorili sme zatiaľ o slovensko-maďarských vzťahoch nielen preto, že sú historicky dôležitejšie ako slovensko-nemecké, ktoré sú zasa dôležitejšie z hľadiska západoeurópskej orientácie, ale aj preto, že hrajú bezprostrednú úlohu v procese prechodu slovenského národného povedomia do situácie *vedúceho národa v politicky nezávislej už Slovenskej republike*. Opäť tu treba vystríhať pred historicky prežitým pojmom národného štátu (hoci tak sa napr. na svoj štát i dnes díva väčšina Francúzov a tak by svoj štát opäť radi videli pravicoví extrémisti v Nemecku). Iba jeden z pätnástich novovzniklých nezávislých štátov na území bývalého Sovietskeho zväzu má homogénnejšie obyvateľstvo ako Slovensko (86% Slovákov na Slovensku; Arménsko má 93% Arméncov). Preto si môžu Slováci dovoliť etnickú veľkodušnosť, iste oveľa viac než napríklad baltské republiky. Bohužiaľ to zatiaľ tak nevyzerá. Aj seriózní ľudia na Slovensku — ktorých by nenapadlo domáhať sa aby dnes napríklad inžinier na Slovensku mal rovnaký plat ako inžinier v Nemecku — budú porovnávať práva maďarskej národnostnej menšiny na doteraz nesuverénnom Slovensku (jazykový zákon, atď.) s právami etnických menšín v krajinách, kde vedúce etnikum je už po stáročia politicky suverénne v svojom domove a kde demokratické pomery vládnu už aspoň pár desaťročí!

Keď tieto riadky píšem zaznieva z rádia hudobný program z viedenských operiet, valčíkov atď., s komentátorom, ktorý s česko-rakúskym prízvukom vysvetľuje austrálskym poslucháčom jedinečnosť stredoeurópskej kultúry rakúsko-česko-maďarskej. O slovenskom etniku tu niet ani zmienky, hoci komentár sa netýka iba hudby. Slovákov spomenul v inej súvislosti, keď vyjadril ľútosť, že sa rozhodli

⁷ Citované zo samizdatu J. Virsik, *Slovenská kultúrna identita a emigrácia*, Melbourne 1975.

⁸ Pozri napríklad V. Turčan, *Wiching—biele miesto našich dejín*, Literárny týždenník 28/92 a diskusie okolo toho.

od prvého januára 1993 z tejto rodiny stredoeurópskych národov vyčleniť. Možno z toho vyvodit' opäť to negativistické 'celý svet nám krivdí', možno sa však k veci postaviť aj konštruktívne: *Ako korigovať reputáciu etnickej neznášanlivosti Slovákov* predovšetkým voči maďarskej menšine. Lebo táto *reputácia je faktom*, aj keď skutočnosť, na ktorej je založená je iná, zložitejšia. Iným faktom je to, že sa jedná o silnejších Maďarov, a to nielen počtom, politickými kontaktami a prefikanosťou, ale aj kolektívnou národnou vôľou, ktorá Slovákom, okrem extrémistov a romantikov, chýba. A tretím, azda najneprijemnejším faktom je to, že ak sa Slováci chcú vrátiť do tejto rodiny stredoeurópskych národov, musí sa to stať so súhlasom a pričinením Maďarov, Čechov prípadne Rakúšanov. Možno najmä tých prvých. Lebo Slováci sa do ponacistickej a pokomunistickej strednej Európy vracajú iba v kultúrnom slova zmysle, zatiaľčo po politickej stránke musia požiadať o vstup ako nováčik. Presadiť si tento vstup mocensky nemôžu, iba tým že získajú dostatok priateľov. Vo svete, ale obzvlášť u svojich historických a etnických susedov. Prvý január 1993 poskytuje možnosť otvoriť novú kapitolu aj v tejto veci. Je trápne, že aj toto treba pripomenúť: Priateľov si možno získať všelijako, nie však *per rectum*, ako sa o to niektorí ešte donedávna pokúšali, a pravdepodobne v tom budú i pokračovať.

Pamätám sa ako sa mi kedysi jeden chlapík sťažoval, že ho v Budapešti nazvali 'buta Tóth'. Nuž pomyslel som si, nejakí chuligáni. Potom sa mi za pár týždňov zasa sťažoval, že sa na Václaváku, pustil do debaty a povedali mu, že je 'blbej Slovák'. Samozrejme, je možné, či pravdepodobné, že sa zasa jednalo o chuligánov. Ale ako nezaujatý pozorovateľ som sa neubránil myšlienke, že ak mu vynadali za jeho názory chuligáni dvoch tak odlišných mentalít ako sú maďarská a česká, že možno na tom niečo bolo, že možno urobil objektívne taký dojem v oboch prípadoch. Nejde tu o logický, skôr o psychologický záver z dvoch tak nezávislých pozorovaní. Nemôže však aj nezaujatý pozorovateľ Slovákov, novinár či iný komentátor prísť nechtiac k podobnému záveru? Obzvlášť ak je z histórie informovaný o tom, že Maďari a Česi sa obyčajne na svet nedívajú z rovnakej perspektívy. Nechajme túto tému takto otvorenú, lebo ten kto pochopil, si môže mnohé doplniť sám, a toho kto nepochopil, je zbytočné dráždiť.

O probléme Gabčíkovo, hocijako je dôležitý, tu nehovoríme. A to nielen preto, že mi chýbajú informácie a odborná kompetencia, ale aj preto, že tu ide o problém predovšetkým technický, ekonomický a medzinárodne právny (prípadne v inom poradí). Na rozdiel od jazykových škriepok na Južnom Slovensku je tento problém vonkajšiemu pozorovateľovi zrozumiteľný a je aj formulovateľný v medzinárodne zrozumiteľnej odbornej terminológii technickej, economickej či právnej. Okrem toho sa nepriamo týka vlastne celej Európy, a tak by mal byť aj medzinárodný záujem o jeho riešenie odborne kvalifikovanými arbitrami stojacimi nad slovenské aj maďarské záujmy. Pravda, aj títo arbitri musia byť vecne a presvedčivo (teda neemocionálne) informovaní o stanovisku oboch sporných strán. Treba len dúfať, že si to príslušní slovenskí odborníci uvedomujú, a nedovolia aby za nich hovorili národní nadšenci-amatéri.

A na záver ešte jedna vec: Hocijako to je bolestné, Slováci si musia uvedomiť aj to, že ak čokoľvek možno Maďarom (slovenským či maďarským) vytýkať, iste nie martinskú deklaráciu, ktorou sa vtedajší slovenskí predstavitelia rozhodli nie pre slobodu, ale pre výmenu tútorov. Tým sme však už u ďalšej korekcie.

5. Nevyužitá príležitosť roku 1918.

Z retrospektívy je človek vždy múdry. Je preto aj elementárnym morálnym príkazom, že nemáme súdiť dejinných aktérov z pozície v ktorej sú nám k dispozícii faktá a súvislosti, ako aj čas na uváženie rôznych alternatív možného konania, všetko výhody, ktoré títo činitelia nemali. Toto je napríklad argument, ktorý bol mnoho razy vyslovený na obranu Tisa a toto musí platiť aj keby sme boli v pokušení súdiť martinských deklarantov, či — ako sa nám dnes zdá — politických naivkov, ktorí sadli na pittsburgský či clevelandský lep, "dali se převézt". Napriek tomu sa môže nehistorik začudovať, že katolícky kňaz mohol vyhlásiť 'tisícročné manželstvo s Maďarmi (ergo pod, akokoľvek deravou, záštitou katolíckych Habsburgov) sa nevydarilo' skočme do postele s tým, čo sa netají svojím 'pryč od Ríma'. Veď už len fakt, že manželstvo tak dlho vydržalo svedčí o tom, že sa vydarilo! Ako sme však spomenuli z retrospektívy nemáme právo kritizovať. Niečo iné však je ak ide o našich súčasníkov, ktorí oslavujú martinskú deklaráciu, a z jej dôsledkov chcú prijať iba rub ale nie líc (či naopak). Ako ilustrácia môže poslúžiť prípad katolíckej Cirkvi. Niektorí historici ju odsudzujú za jej postoj vo veci Galilea, Bruna atď., niektorí zaujímajú vyššie opísané stanovisko. Nik by ju však neospravedlňoval ak by dnes *oslavovala* tieto svoje historicky podmienené, z retrospektívy však mylné, postoje.

A o to ide aj v prípade októbra 1918: nemáme právo súdiť, máme však právo vidieť tieto rozhodnutia z retrospektívy ako pomýlené. Pravda, mnohí historici s tým nebudú súhlasiť a argument, 'čo by sa bolo stalo, keby...', (sa Slováci boli rozhodli inak) v historickej vede nemá veľkú platnosť. Napriek

tomu medzi Čechmi sa rozšírila legenda (možno aj pravdivá), že Masaryk pred smrťou oľutoval svoj príspevok na rozbití Rakúsko-Uhorska. Nuž Slováci nemali veľký intelektuálny kapitál roku 1918, ani len dostatočné znalosti vlastnej slovenčiny a možno ani dobré ekonomické predpoklady pre samostatnosť. Iste však na tom boli oveľa lepšie ako mnohé koloniálne krajiny, ktoré sa osamostatnili v polovici tohoto storočia. To by teda nebol dôvod. Čo najviac chýbalo, bola vôľa po slobode, vedomie svojej kultúrnej svojráznosti, teda zas len ten negativizmus. Možno toto porovnanie historicky neobstojí, ale nie je známy prípad koloniálneho národa, ktorý by sa bol slobodne rozhodol 'už nechceme byť utláčaní napr. od Angličanov, poďme pod Francúzov, nech nám podpíšu dohodu, že budú lepší'.

6. Nemecký a habsburgovský faktor.

O kultúrnych vzťahoch Slovenska k Nemcom z prednacistického obdobia sme hovorili na začiatku tejto úvahy. A hoci jedným zo slovenských negativizmov je snaha prirovnávať všetko k českému a potom sa zakomplexovať, tentoraz toto prirovnanie je v prospech Slovákov. Lebo niet pochýb, že prednacistické vzťahy Slovákov ku svojim karpatským Nemcom boli oveľa zdravšie a bezproblematickejšie ako prednacistické vzťahy Čechov k ich sudetským či pražským Nemcom. Mimochodom, aj z nacistického obdobia karpatskí Nemci, ako takí, nesú na hlave oveľa menšie maslo než sudetskí. Tento fakt však môže prinášať aj politické ovocie iba vtedy ak vyjde zo slovenskej strany príslušná iniciatíva, predovšetkým dobrá vôľa, a nie iba protokolárna korektnosť.

Čo sa týka Habsburgov neslobodno zabúdať, že posledný cisár Karl sa zriekol rakúskeho trónu, nie však uhorskej koruny. A čo je ešte dôležitejšie, tento nešťastný, na svoje poslanie len neskoro pripravovaný a politicky málo skúsený mladý cisár-idealista na rakúskom tróne mal podľa všetkého úprimné plány pre národnostne spravodlivé preusporiadanie svojej "stredoeurópskej ríše". Okrem Maďarov, ktorí sa nemali na čo sťažovať, mal na mysli predovšetkým Čechov, nič nám však nebráni myslieť si, že ak by mu dejiny tak krutým spôsobom neboli zabránili uskutočniť svoje ideály, bol by prišiel rad i na Slovákov. Karl hovoril aj po maďarsky aj po česky a iste by sa bol naučil aj to, čoho nebol schopný prezident Havel: ak nie po slovensky hovoriť, tak aspoň prečítať prejav. Nuž sú to možno všetko iba retrospektívne zbožné priania, takých je však v slovenskej tradícii viac...

Karlov syn Otto bol roku 1989 v Maďarsku, z príležitosti zádušnej omše za jeho matku, nadšene prijatý, hoci jeho funkcia voči Uhorsku bola už iba symbolická. Ako taká by však mohla platiť aj voči Slovensku. Tu európski emigranti musia byť lepšie informovaní, prečo Ottova podpora pre slovenské aspirácie, o ktorej toľko hovorili v minulosti, je naraz menej viditeľná. Pravda, nedalo sa čakať, že sa Otto stane spojencom Slovákov proti Maďarom. Mohli však v ňom hľadať priateľa a ochráncu Slovákov vo všeobecnosti, vrátane morálne sprostredkovateľskej funkcie voči Maďarom. Anglická kráľovná je dnes ešte formálnou hlavou Austrálie, hoci sa zdá, že dlho to tak nebude. Ale vždy zostane britský monarch akýmsi historickým symbolom Austrálie, súčasť austrálskej tradície, aj keď pochopiteľne v menšej miere ako pre Angličanov. Podobne aj dnešný Habsburg nie je formálne ničím ani pre Maďarov, ale symbolicky by mohol niečo znamenať aj pre Slovákov, hoci k jeho uhorskej korune majú Slováci iba nepriamy historický vzťah a prednosť majú pochopiteľne Maďari. Pravda, toto všetko treba chápať iba v prenesenom slova zmysle, dnes už mimo iné aj pre vysoký vek Otta Habsburga.

Udalosti roku 1989 priviedli dvoch britsko-austrálskych autorov, manželov James a Joanna Bogle k myšlienke napísať životopis cisára Karla a jeho manželky Zity⁹. Neobjavili síce "Ameriku" ale zato znovuobjavujú strednú Európu. O Slovákoch mnoho nepíšu hoci pozoruhodné sú vety 'Národné pocity sa plietli s pocitmi lojálnosti k spoločenstvu národov, z ktorých pozostávalo impérium. Zatiaľčo českí nacionalisti požadovali nezávislosť, Slováci stále ešte dokázali prísť v tisícových zástupoch aby nadšene vítali cisára počas oficiálnej návštevy Karla a Zity v Bratislave (z príležitosti dožínok 1918).' Píšu že 'zaujímavou zhodou okolností sa stredná Európa začala otvárať pár mesiacov po smrti Zity, 14. marca 1989'. Ukončíme preto našu úvahu citátom z tejto knihy:

Myšlienka voľnej federácie (konfederácie?) štátov združených okolo dunajskej kotliny za účelom vzájomného rozvoja, pokroku a obrany sa stáva jednou z možností prirodzeného vývoja. Taká organizácia by bola v mnohých smeroch modernou verziou Rakúsko-Uhorskej ríše. Je ťažké predpovedať, či taká (kon)federácia má budúcnosť. Čo však je jasné je to, že jednoznačné prianie týchto národov stať sa členmi Európskeho spoločenstva nasvedčuje tomu, že cítia potrebu byť súčasťou väčšieho sociálno-ekonomického a politického zoskupenia pre svoje prežitie a prosperitu.

⁹ A Heart for Europe, Fowler Wright Books, 1990.